

'n Histories-opvoedkundige rekonstruksie van die geletterdheid van die Suid-Afrikaanse bevolking: 'n eerste kartering

C.C. Wolhuter

Nagraadse Skool vir Opvoedkunde, Potchefstroomse Universiteit, Privaatsak X6001, Potchefstroom, 2520 Suid-Afrika
nsocw@puknet.ac.za

Historico-educational reconstruction of the literacy of the South African population: a first mapping. The aim in this paper was to map the outlines of the history of the literacy of the South African population, from census material and from the few existing studies, as a basis for further research on the history of literacy in South Africa. The problem of defining and measuring literacy is discussed. Areas of main emphases in international history of education research on literacy are identified, and the research apparatus available for the reconstruction of the literacy history of South Africa is surveyed. This is followed by mapping the outlines of the history of the literacy of South Africa's population. In conclusion, and in the light of the foci in international history of education research on literacy, the following recommendations are made for further research on the theme, using the identified available research apparatus. There is a need for research that will complete the picture on progress in the history of literacy of the South African population; for investigations into the causes/determinants/correlates of literacy in South Africa and for research on the relationship between literacy in South Africa and industrialisation, economic growth, modernisation, cognitive development, and the development of political consciousness. Out of these studies, guidelines for combatting the illiteracy that still exists in South Africa could then be abstracted.

Probleemstelling

Geletterdheid word wêreldwyd algemeen beskou as 'n kritiese mylpaal in die wording van 'n individu en ook as indeks van die modernisering van 'n land. Geletterdheid het internasionaal na die fokuspunt van verskeie opvoedkunde deeldisiplines, soos Vergelykende Opvoedkunde verskuif (Wolhuter, 1994:156). In navorsing oor die Historiese Opvoedkunde het geletterdheid as prominente tema beslag gekry (De Gabriël, 1998:29; Wolhuter, 2000:2).

Die geskiedenis van volwassenegeletterdheid ontbreek egter op die navorsingsprogram van Suid-Afrikaanse Historiese Opvoedkunde (Wolhuter, 2000:4-5). Die standaardbronne oor die algemene Suid-Afrikaanse geskiedenis, soos Muller (1975:1-548) en Davenport (1991:1-662) maak geen melding van die ontwikkeling van geletterdheid nie. In die standaardbronne oor die Suid-Afrikaanse onderwysgeskiedenis figureer geletterdheid òf gladnie (bv. Coetzee, 1958:1-484; Hartshorne, 1992:1-394; Malherbe, 1925:1-521) òf is dit beperk tot die dekking van enkele geletterheidsinisiatiewe op 'n bepaalde tydperk in die geskiedenis (bv. Kallaway, 1984:212-218) en Nkomo (1990:341-364). Die enkele bestaande voltooide navorsingsprojekte oor die geskiedenis van geletterdheid in Suid-Afrika beslaan almal 'n kort tydperk, en is afkomstig vanuit wetenskappe anders as Historiese Opvoedkunde: Biewenga (kultuurhistorikus) (1996) se artikel oor die geletterdheidspeil onder die Vryburgers aan die Kaap omstreeks 1700; De Wet (1981) (kultuurhistorikus) se publikasie oor die geletterdheidspeil van die Kaapse Vryburgers, 1657-1707; en Ellis (sosioloog-demograaf) (1980; 1987) se navorsing oor geletterdheidstendense, 1946-1980. Tog is geletterdheid hoog op die agenda van die Nasionale Onderwysministerie, en die onderwyspolitieke agenda. Dit is bv. een van die 9-punte op die huidige onderwysministerie se Nasionale Onderwysplan (Naidu, 1999:9). Volgens die 1996-sensus is daar 4.07 miljoen mense in Suid-Afrika, 20 jaar en ouer, wat nooit enige skoolopleiding ondergaan het nie (Statistics South Africa). 'n Meer direkte meting van die huidige omvang van ongeletterdheid bestaan nie. Die erns van dié aangeleentheid word geïllustreer deur die feit dat 37 000 polisiebeamptes in Suid-Afrika ongeletterd is (Potgieter, 2001:6).

Die antwoord op die vraag van watter waarde die rekonstruksie van die geskiedenis van geletterdheid kan wees by die bestryding van ongeletterdheid, moet gesoek word in die funksies van die Historiese Opvoedkunde, naamlik die beligting van eietydse onderwysprobleme, en hulpverlening by die konstruksie van 'n toekomstige onderwysbedeling (Wolhuter, 1996:181; Graff, 1987:1; Resnick & Gilchrist, 1990:669).

Die doel van dié navorsing was die buitelynkartering van die geskiedenis van volwassenegeletterdheid in Suid-Afrika, hoofsaaklik

vanuit sensusmateriaal en die enkele bestaande studies, as basis vir verdere navorsing oor die geskiedenis van geletterdheid in Suid-Afrika.

Begripsverheldering: Definiëring en meting van geletterdheid

Die definisie van die begrip "geletterdheid" is problematies. Bhola (1994:10) stel dit dat die ooglopende definisie, naamlik dat "'n geletterde persoon is iemand wat kan lees en skryf", meer vrae as antwoorde uitlok. Die twee grootste besware wat teen dié definisie ingebring kan word, is sekerlik eerstens, dat dit 'n irreële geletterde-ongeleletterde digotomie postuleer, terwyl daar in werklikheid 'n kontinuum bestaan vanaf totale ongeletterdheid (persone wat gladnie kan lees of skryf nie) tot hoogs geletterdheid, met baie gryps skakerings van semi-geletterdheid tussen-in (Cipolla, 1969:11; Wagner, 1992:74). Tweedens stel die definisie geen kriterium van wanneer op dié kontinuum 'n persoon as geletterd geklassifiseer kan word nie. UNESCO se standaarddefinisie van geletterdheid, naamlik dat "'n geletterde persoon is iemand wat 'n kort verslag van sy/haar daaglikse lewe kan skryf en lees", stel wel 'n kriterium daar, maar veronderstel weereens die werklikheidsvreemde geletterde-ongeleletterde digotomie.

Die meting van geletterdheid is eweneens problematies. Standaardtoetse vir geletterdheid, soos die *United States National Assessment of Educational Progress* (NAEP) toets, met 'n 400-punteskaal, is wel gekalibreer om verskillende grade van geletterdheid te meet, maar kan weens logistieke redes, en die onkoste daaraan verbonde nie wyd gebruik word nie. Die meeste navorsing oor geletterdheid wat tans gedoen word en ook in die resente verlede, gebruik sensusstatistiek as databron. Met sensusdata is daar egter altyd die risiko vir 'n groot foutfaktor, en lei sodanige statistiek algemeen tot die onderberaming van die omvang van ongeletterdheid (Cárceles, 1990:4; Coombs, 1985:268-269; Wagner, 1990:113). Dit is 'n algemene verskynsel dat onderwysstatistiek vervals word vir die internasionale mark (Wolhuter, 1993:8). Daarby kom nog dat in die meeste Derde Wêreld lande, met 'n gebrekkige infrastruktuur, swak en selfs afwesigheid van kommunikasiemiddele en kort administratiewe ondervinding (onlangse onafhanklikheid) geen syfer bo verdenking kan staan nie. Naas sensusse word skoolbywoningsyfers dikwels as maatstaf vir geletterdheid aangelê. Hieruit spruit drie probleme: Eerstens is daar geen eenstemmigheid oor hoeveel jaar skoolbywoning vir geletterdheid nodig is nie. Tweedens dui vele studies daarop dat daar geen reglynige verband tussen skoolbywoning en geletterdheid is nie (Wagner, 1992:13; 38-45; 73, 81; Resnick, 1983:47; Block, 1994: 9-233; Elley, 1994:2). Derdens is die retensie van geletterdheid in die geval van vroeë (primêre) skoolverlating juis een van die lakunae in

geletterheidsnavorsing (Wagner, 1990:133; Coombs, 1985:269). In tydperke voor die afneem van sensusse en die bestaan van skoolbywoningstatistiek word nog meer onakkurate surrogaatmaatstawwe van geletterdheid aangelê soos handtekeninge en die teenwoordigheid van kultuurobjekte (soos skoollessenaars en skryfpenne).

Algemene beskouing van betekenis van geletterdheid

Gedurende die vyftigerjare van die vorige eeu het 'n populêre opvatting ontstaan waarvolgens geletterdheid beskou is as sleutel tot die ontwikkeling van 'n persoon betreffende 'n groot aantal fasette: intellektuele onafhanklikheid (Resnick, 1983:168; Graff, 1987:181; Goody, 1977:160, 162; Blakemore & Cooksey, 1980:181); deelname aan openbare (sosiale en politieke) aktiwiteite (Cárceles, 1990:4; Copperman, 1978:22) en ekonomiese bemagtiging (Graff, 1987:181). Ook op samelewingsvlak is die geletterdheid van die bevolking beskou as katalisator tot 'n kwantsprong in ontwikkeling oor 'n breë linie. Daar is geglo dat geletterdheid 'n preliterêre samelewing wat deur die oordra van mites gekenmerk word sou omskep in 'n samelewing aangedryf deur kritiese, logiese denke en 'n kumulatiewe intellektuele tradisie (intellektuele ontwikkeling) (Arnové & Graff, 1987:2; Barzun, 1970:90-91; Stone, 1969:77-79; Goody & Watt, 1977:456-473). Geletterdheid is verder beskou as 'n kritiese faktor in die daarstel van 'n egalitêre samelewing (Leiner, 1987:187; Winchester, 1990:21) en in die emansipasie van die vrou (Arnové, 1987:286), in die besteding van 'n demokratiese politieke bestel (Resnick, 1983:150) en in die industrialisasie en ekonomiese moderniseringsprosesse (Blakemore & Cooksey, 1980:185). Hoe uit pas dié beskouing geraak het met die korpus van wetenskaplike kennis, word later aangedui.

Oorsig oor die geskiedenis van geletterdheid in die wêreld

In antieke Egipte en Mesopotanië, waar die skryfkuns teen ongeveer 3500 VC geïnnoveer is, was geletterdheid beperk tot 'n burokratiese, religieuse en kommersiële elite (Goody & Watt, 1977:462). Die meeste inwoners van klassieke Athene was geletterd (Cipolla, 1969:38-41). Geletterdheid was wydverspreid in die Romeinse Ryk, maar het na die val van die Ryk afgeneem. 'n Draaipunt is in noord-wes Europa bereik gedurende die elfde-twaalfde eeu, met die opkoms van dorpe en stede, en handels- en ambagslui. Die geletterdheid van die bevolking is verdere stukrag verleen deur die uitvinding van die boekdrukkuns in die vyftiende eeu (Stone, 1969:77-78), die kerkhervorming in die sestiende eeu (Cipolla, 1969:51), die industriële revolusie sedert die draai van die agtiende eeu (Cipolla, 1969:71), en die instelling van nasionale primêre skoolstelsels en skoolplig in die lande van noord-wes Europa gedurende die negentiende eeu. Volwassenegeletterdheid in Amsterdam as 'n voorbeeld van 'n stad in noord-wes Europa, het in 1630 57% en 32% vir, onderskeidelik, mans en vroue beloop (Van der Woude, 1980:262). In 1729 was die ooreenstemmende syfers 76 en 51. Die instelling van primêre skoolplig en die invloed van industrialisering (Stevens, 1990:523-544) het daartoe gelei dat die Verenigde State van Amerika ook gevorder het tot massa-geletterdheid in die negentiende eeu.

Gedurende die eerste helfte van die twintigste eeu het massa-geletterdheid vanaf noord-wes Europa versprei na die Rooms-Katolieke lande van Mediterreense Europa, soos Spanje (De Gabriel, 1998:29-62; Frago, 1990:573-599) asook na die lande van Oos-Europa, soos die Unie van die Sosialistiese Sowjet Republieke (Mironov, 1991:229-252). Die dekades na die Tweede Wêreldoorlog is gekenmerk deur pogings van die regerings van Derde Wêreldlande om hulle inwoners geletterd te maak. Die mees prominente van die pogings was die omvattende en intensiewe geletterheidsveldtogte in lande met links-radikale regerings, soos Viëtnam (1945-1977), die Volks-Republiek van China (1950s tot 1980s), Birma (1950s tot 1980s), Brasilië (1967-1980), Kuba (1961) (Leiner, 1987:173-191); Tanzanië (1971-1981) (Unsicher, 1987:219-244), en Nicaragua (1980) (Arnové, 1987:269-291). Die persentasies van die wêreldvolwassenebevolking wat geletterd is, het soos volg toegeneem: 1930: 40%; 1955: 50% (Trewartha, 1969:133); 1970: 64%; 1980: 69.5%; 1990: 75.2%; 2000 (beraam):

79.4% (UNESCO, 1999:11-7). Die getal ongeletterde volwassenes in die wêreld is egter besig om toe te neem: 854 miljoen (1970), 862 miljoen (1990) en 876 miljoen (2000 beraam).

Geletterdheid as fokuspunt in opvoedkunde

Die aantal uitsprake oor geletterdheid vanaf die kant van die wetenskap het gedurende die sestigerjare ooreengekom met die algemene (populêre) beskouing van geletterdheid soos hierbo uiteengesit. Voorbeelde van dié beskouing verskyn in Cipolla (1969:7-144) en Barzun (1970:90-91). Winchester (1990:21-24) beskryf dit as die "standaardbeeld van geletterdheid", terwyl Street (1993:5) daarna verwys as die "outonome" beeld van geletterdheid: geletterdheid word gekonseptualiseer as synde onbeïnvloed deur die sosiale konteks — 'n onafhanklike veranderlike waarvan die gevolge vir die samelewing en vir die individu uit die intrinsieke karakter van geletterdheid voortvloei.

Sedert die sewentigerjare is die standaardbeeld van geletterdheid uitgedaag deur geletterheidsnavorsing binne 'n reeks nuwe paradigmas binne die opvoedkunde, soos kulturele rasionalisme (die reeks studies in Graff & Arnove, 1987:vii-311), kritiese teorie (Block, 1994:9-233; en Monaghan, 1980:493-521), en kritiese etnografie (Marshall, 1990; 1993). Die gemene deler tussen dié studies is wat Winchester (1990:24-39) die "hersiene beeld van geletterdheid" noem: dié beskouing betwis die standaardbeeld se deterministiese koppeling van geletterdheid met modernisasie, industrialisasie, demokrasie en intellektuele tradisie. Street (1993:7) verwys na dié nuwe beskouing as die "ideologiese model van geletterdheid": geletterheidspraktyke word beskou as onlosmaaklik verbonde aan die kulturele- en magstrukture in 'n samelewing.

Prominente temas in die internasionale historiese opvoedkunde- navorsing oor geletterdheid sluit in:

- vordering met die historiese geletterheidsproses van die bevolking (De Gabriel, 1998:28-82; Mironov, 1991:229-252);
- intranasionale verskille (geslag, sosio-ekonomiese, stad-platteland, etniese, geografiese) in geletterdheid gedurende bepaalde fases in die geskiedenis (Curtis, 1990:617; Mironov, 1991:242);
- oorsake/determinante en korrelate van geletterdheid, veral die verband tussen skoolplig/skoolbywoning en geletterdheid (Ogbu, 1983:129-153; Block, 1994:9-233);
- gevolge van geletterdheid, veral ekonomiese groei en industrialisasie (Graff, 1987:11-152) en die sosiale geskiedenis van geletterdheid (Laquer, 1983:43-57; Rubinger, 1990:601-613);
- die vraag na watter literatuur gedurende bepaalde tydperke gelees is (Venezky, 1990:645-656).

Navorsingsapparaat vir die rekonstruksie van die geskiedenis van geletterdheid in Suid-Afrika

Die eerste sensus in Suid-Afrika is eers so onlangs as 1865 (Kaapkolonie) opgeneem. Dit is ook so dat nie alle opeenvolgende sensusse oor inligting betreffende geletterdheid beskik nie, en dié wat wel daarvoor beskik, verskil ten opsigte van die onderste grens van die ouderdom van volwassenes, asook oor detail ten opsigte van rasse-, geografiese-, en geslagsontleding wat verskaf word, soos verder aangetoon sal word. Daar is reeds gewys op die algemene risikofaktor ten opsigte van foute in sensussyfers. Ellis (1987:2-3) en Matabane (1990:348) wys op addisionele unieke probleme met sensusstatistiekopnames binne die politieke situasie in Suid-Afrika voor 1994. Skoolbywoningstatistiek kan aangelê word as maatstaf vir geletterdheid. Daar is egter reeds aangetoon hoe kontroversieel die verband tussen skoolbywoning en geletterdheid binne die internasionale Historiese Opvoedkunde is. Ellis (1980:14) dui verdere probleme aan om binne die Suid-Afrikaanse konteks geletterheidsvlakke vanaf skoolbywoningssyfers af te lei. Die voorkoms van handtekeninge (teenoor die trek van kruisies) in huweliksregisters, grondaktes, regs-dokumente (testamente, kontrakte, en so meer) en petisies en klagskrifte kan ook gebruik word om geletterdheid te peil. Wat huweliksregisters betref is die probleem dat die Nederduits Gereformeerde Kerk

huweliksregisters eers vanaf 1843 laat teken het. Vóór die datum is die name deur leraars in die register geskryf. Petisies het 'n lang geskiedenis onder die Kaapse Vryburgers, die "uitlanders" in die Zuid-Afrikaanse Republiek en die Indiërs in Natal asook in die Zuid-Afrikaanse Republiek. Die eerste petisie van die Kaapse Vryburgers dateer vanaf 1658 (Welsh, 1998:36). Petisies onder die Indiërkomponent van die bevolking dateer eweneens sedert kort na hulle aankoms in Suid-Afrika in 1860 (Bhana & Pachai, 1984:36, 157). 'n Probleem met alle handtekeninge is dat die vermoë om 'n eie naam te skryf nie noodwendig omvattende geletterdheid aandui nie (Biewenga, 1996:4). 'n Bekwame paleograaf is nodig om te bepaal of 'n spesifieke handtekening dui op algemene geletterdheid. Daar is geen opgeleide paleograaf in Suid-Afrika nie (Hamman, 1999).

Ins krywings op dokumente van 'n bepaalde tydperk, soos dagjoernale, boedelinventarisse, vendusierolle, hofverslae, grondwette en wette kan ook 'n aanduiding gee van die omvang van geletterdheid. Historici soos Welsh (1998:21; 26) en Boëseken (1971:39) wys daarop dat — in vergelyking met ander wêrelddele (Kanada, Verenigde State van Amerika, Latyns-Amerika en Indië) — Suid-Afrikaanse geskiedenis sedert die aankoms van Van Riebeeck besonder goed gedokumenteer is in onder meer dagregisters en amptelike briewe. Reisjoernale, soos die van die aanvoerdere van die talle amptelike binnelandse verkenningstogte sedert die ampstermyn van Van Riebeeck (Muller, 1975:51-79) is ook voorbeelde van bruikbare dokumente. Laastens kan ook die inhoud en sirkulasiesyfers van koerante, asook die omvang van biblioteekwese aangewend word om 'n aanduiding van die insidensie van geletterdheid binne bepaalde tydperke te verkry. Teen 1824 was daar al drie koerante in die Kaapkolonie, terwyl koerante in Natal en in die Oranje Vrystaat sedert die middel van die negentiende eeu dateer en in die Zuid-Afrikaanse Republiek sedert die ampstermyn van president TF Burgers (1872-1877). Die eerste biblioteek in die Kaap het in 1761 gedurende die ampstermyn van Ryk Tulbagh tot stand gekom.

Geskiedenis van die alfabetisering van die Suid-Afrikaanse bevolking: buitelynkartering

Vervolgens word 'n buitelynkartering van die geskiedenis van die geletterdheid in Suid-Afrika gedoen. Dit spruit hoofsaaklik uit sensusmateriaal, aangevul deur enkele huweliksregisters en sekondêre bronne (voltooide navorsing) (kyk Tabel 1 in addendum).

Geletterdheid in die Kaapkolonie: 1652–1910

Die inligting soos verkry en bereken uit sensusopnames gehou in die tydperk: 1865, 1875, 1891 en 1904, asook die resultate van die navorsing van De Wet (1981:153-156) en Biewenga (1996:1-8), is vervat in Tabel 1. Onder die blanke bevolking het volwassenegeletterdheid toegeneem vanaf ongeveer 50% ten tyde van die aankoms van die eerste Europeërs in die middel van die sewentiende eeu, tot 'n byna universele volwassenegeletterdheid aan die begin van die twintigste eeu. Met die koms van die eerste Europeërs was die Khoisan en die swart bevolkingsgroepe nog in 'n prelitterêre fase; en volgens Worden (1985:98), die historikus van die slawesektor van die bevolking, bestaan daar slegs een voorbeeld van 'n slaaf wat kon geskryf het voor hy aan die Kaap geland het. Teen die begin van die twintigste eeu het volwassenegeletterdheid onder swartes, Khoisan en Maleiers (slawenakomelinge) gestyg tot, onderskeidelik, 6.4%; 8.0% en 23.7%; terwyl volwassenegeletterdheid onder die bevolking as geheel toegeneem het vanaf 29.9% in 1865 tot 34.9% in 1904.

Geletterdheid in Natal: vroeg negentiende eeu tot 1910

Die eerste sensusopname in Natal het in 1904 plaasgevind en het slegs blankes, kleurlinge en Indiërs ingesluit. Vir die swart bevolkingskomponent van Natal geld dieselfde as vir dié in die Kaapkolonie, naamlik dat dit 'n prelitterêre samelewing was ten tyde van die aankoms van die eerste blankes. In die eerste huweliksregister (1847–1852) van die oudste Nederduits Gereformeerde Kerkgemeente in Natal (Pietermaritzburg) kon 95.1% van blanke persone wat in die

huwelik getree het, hulle name teken. Volgens die 1904-sensus was 97.9% van volwasse Blankes geletterd. Dit is onwaarskynlik dat daar enige noemenswaardige geletterdheid onder die Indiërimmigrante sedert 1860 kon gewees het aangesien hulle stamland (Indië) bekend is vir 'n lae geletterdheidspeil. Ten tyde van die onafhanklikheidswording van Indië in 1947 was die volwassenegeletterdheidsyfer maar 'n skrale 10% (King, 1973:393) en is dit tans (2000) nog maar 44.2% (UNESCO, 1999:11-47). Verder het Natal se immigrasiewet van 1897, as gevolg van 'n negatiewe ingesteldheid teenoor voortgesette Indiërimmigrasie, 'n geletterdheidstoets as immigrasievereiste gestel (Bhana & Brain, 1990:36). Volgens die 1904-sensus was volwassenegeletterdheid onder die Indiërbevolkingsgroep 14.9%.

Geletterdheid in die Oranje Vrystaat en die Zuid-Afrikaanse Republiek: begin negentiende eeu tot 1910

Die enigste sensusopnames wat gedurende die negentiende eeu in die Oranje Vrystaat gedoen is, was in 1880 en 1890. Albei dié sensusse bevat geletterdheidsstatistiek van net die Blanke bevolkingsgroep. Volgens die eerste huweliksregister (1848-1856) van die oudste Nederduits Gereformeerde Kerkgemeente in die Oranje Vrystaat, Winburg, kon 97.2% van die persone wat in die huwelik getree het, hulle name teken. Volgens die gemelde sensusopnames van 1880 en 1890 was, respektiewelik, 82.1% en 77.2% van alle blanke volwassenes geletterd.

Daar het nooit 'n sensusopname in die Zuid-Afrikaanse Republiek as geheel plaasgevind nie. Ten tyde van dié navorsing (tweede helfte van 1999) was die Transvaalse argief van die Nederduits Gereformeerde Kerk (die kerk wat die eerste in die Zuid-Afrikaanse Republiek gevestig was) nie toeganklik vir navorsers nie. Volgens die eerste huweliksregister (1872–1875) van die vroegste gemeente van die Nederduits Hervormde Kerk in dié staat — die gemeente Rustenburg — kon 92.9% van persone wat in die huwelik getree het hulle name teken. 'n Sensusopname het wel in 1896 in Johannesburg plaasgevind. Volgens dié sensus was die volgende persentasies van die volwassenes van die onderskeie bevolkingsgroepe geletterd: Totaal: 48.7; blankes: 96.0; Indiërs en Chinese: 43.3; kleurlinge: 41.2; en swart: 6.5.

Geletterdheid in Suid-Afrika sedert 1910

Sensusopnames het in 1911, 1918, 1922, 1936, 1941, 1946, 1951, 1960, 1970, 1980, 1986, 1991, en 1996 plaasgevind. Sommige van dié sensusopnames bevat geen inligting oor volwassenegeletterdheid nie, en nie almal van dié wat wel geletterdheidsinligting bevat, toon dit vir al die bevolkingsgroepe aan nie. Verder verskil die maatstawwe wat aangewend word vir geletterdheid. Die inligting wat verkry kon word, word in Tabel 1 aangedui en die maatstawwe vir geletterdheid in die verklaring van Tabel 1. Ellis (1980:58; 1987:ix; 6; 23; 24; 25) het volwassenegeletterdheidsyfers uit 1970 en 1980 se sensusstatistiek bereken wat nié gepubliseer is nie. Die resultate van dié berekening is ook in Tabel 1 opgeneem.

Uit die statistiek in Tabel 1 kan die volgende sinopsis geformuleer word: Vir die aggregeatbevolking het volwassenegeletterdheid vanaf 50.5% in 1911 marginaal toegeneem tot 54.3% in 1960, waarna dit vinnig gestyg het tot 80.7% in 1996. Volwassenegeletterdheid onder blankes was reeds in 1911 hoog: 88.9%; en het nog verder toegeneem tot 99.8% in 1996. Tussen 1911 en 1960 het die Indiër- en kleurlingbevolkingsgroepe die transformasie vanaf élite na massavolwassenegeletterdheid ondergaan, en na nog sowat 'n dekade die punt van feitlik universele volwassenegeletterdheid bereik. Geletterdheid onder swart volwassenes het van 1911 tot 1960 geleidelik toegeneem vanaf 21.7% tot 37.7%; waarna dit skerp gestyg het totdat dié bevolkingsgroep na nog sowat drie dekades ook die stadium van massavolwassenegeletterdheid bereik het.

Riglyne vir verdere navorsing

Die doel van dié navorsing was om die buitelynkartering van die geskiedenis van geletterdheid in Suid-Afrika, as basis vir verdere na-

vorsing oor dié onderwerp vanuit die perspektief van Historiese Opvoedkunde daar te stel. Uit dié buitelynkartering, tesame met 'n beskouing van die huidige stand en tendense van navorsing oor die geskiedenis van geletterdheid deur die Historiese Opvoedkunde internasionaal, kan die volgende aanbevelings vir verdere navorsing, deur die verdere ontginning van sensusstatistiek asook die ander geïdentifiseerde apparaat vir die rekonstruksie van die geskiedenis van geletterdheid in Suid-Afrika, gemaak word:

- voortgesette navorsing ter voltooiing van die uitbeelding van die dinamiek/vordering van die geletterdheid van die Suid-Afrikaanse bevolking: aggregeer sowel as intra-nasionale samestellende kategorieë — volgens ras, geslag, ouderdomsgroep, stad-platteland, sosio-ekonomie, en geografie;
- die ondersoek van die maatskaplike oorsake/determinante/korrelate van geletterdheid, insluitende die verband tussen skoolonderwys en geletterdheid; die verband tussen skoolonderwys deurloop en geletterdheidsretensie; en informele geletterdheidsverwerwing (dus alfabetisering buite die skoolstelsel). Sodoende sal diskrepanse soos dié tussen die 1996-sensus (direkte meting van geletterdheid) en 1991 sensusresultate (skoolonderwys as surrogaatmaatstaf vir geletterdheid) (kyk Tabel 1 asook verklaring) moontlik sinvol verklaar kan word;
- navorsing oor die gevolge/relasie van geletterdheid wat betref industrialisasie, ekonomiese groei, modernisasie, kognitiewe ontwikkeling, politieke bewuswording, en kulturele ontwikkeling. Aangesien die vier bevolkingsgroepe gedurende verskillende tydperke deur die verskillende fases van geletterdheid aan die een kant, en aan die ander kant ekonomiese bemagtiging en politieke ontwaking gegaan het, blyk hier potensiaal vir intranasionale histories-vergelykende studie te wees;
- die abstrahering vanuit bogenoemde drie kenniskorpusse van riglyne oor hoe om dié geletterdheid wat nog steeds voorkom te bestry;
- navorsing oor **wat** gelees is. Dit is nie slegs wetenskaplik om te weet hoëvël mense gelees het nie, maar ook, ten einde die inhoud van hulle informele opvoeding/onderwys ("informele opvoeding/onderwys" word hier gebruik soos gedefinieer deur Coombs, 1985:24) te rekonstrueer, moet ook vasgestel word wát hulle gelees het. Die inhoud en ander aspekte van informele opvoeding/onderwys is tot dusver, afgesien van die onlangse baanbrekernavorsing van Van Niekerk (2001:146-152), nog totaal onaangeraak deur opvoedkundenaanvorsers in Suid-Afrika;
- navorsing oor al bovermelde aspekte behoort verder geïntegreer te word met die internasionale korpus van kennis van geletterdheidsgeskiedenis. Op sommige terreine is daar selfs geleenthede vir plaaslike historiese opvoedkundiges om internasionaal nuwe grond te breek. Buitelandse historiese opvoedkunde navorsing gaan byvoorbeeld nie oor tot die uitspel van riglyne vir die voortgesette bestryding van ongeletterdheid nie, ten spyte daarvan dat die algemeen aanvaarde beskouing oor die funksie van historiese opvoedkundenaanvorsing (soos aan die begin van dié artikel beskryf) dit vereis. Coombs (1985:282) skryf in dié verband dat daar 'n groot voorraad kennis (gevallestudies wêreldwyd) van alfabetiseringspogings bestaan. Die dringendste behoefte is nou om die lesse van die verlede te sintetiseer sodat ingeligte besluite geneem kan word oor hoe geletterdheid die beste bevorder kan word onder bepaalde omstandighede en met bestaande beskikbare hulpbronne;
- laastens behoort geletterdheid in Suid-Afrika ook vanuit die invalshoek van elkeen van die ander opvoedkunde deeldisiplines, soos Vergelykende Opvoedkunde, ondersoek te word. Slegs binne so 'n multi-deeldisiplinêre werkswyse kan historiese opvoedkundenaanvorsing 'n maksimum bydrae lewer tot die bestryding van dié ongeletterdheid wat nog steeds in Suid-Afrika voorkom.

Summary

In spite of its prominence on the education-political agenda, literacy in South Africa has not yet attracted much attention from researchers in the field of History of Education. The aim in this paper is to map the outlines of the history of the literacy of South Africa's population, mainly from census material and from the few existing studies; as a basis for further research on the history of literacy in South Africa.

Defining "literacy" is not easy. There are two main criticisms that could be leveled against the obvious definition of literacy, namely that "a literate person is somebody who can read and write". First, this definition postulates an unreal literate-illiterate dichotomy, whilst reality is more complex: there exists a continuum from absolutely illiterate to highly literate, with many grey shades of semi-illiteracy in-between. The criticism is that such a definition does not specify the point on the continuum where a person qualifies as being literate. Measuring literacy is equally problematic. The widespread use of standard tests of literacy is expensive. On the other hand, all the conventional ways of measuring literacy, such as the use of census data, school enrolment statistics, and signatures (*vs.* crosses) in marriage registers, all contain a high margin of error.

Since the 1950s a popular belief developed that literacy is the key to various facets of personal development: intellectual autonomy, participation in public (social and political) affairs, and economic empowerment. On societal level, literacy was also seen as key to a wide variety of developments: the establishment of a cumulative intellectual tradition, industrialisation, modernisation, the creation of an equalitarian society, the empowerment of women, and the stabilisation of a democratic political dispensation. This was also the standard picture of literacy depicted in the scientific literature during the 1950s and 1960s. Since the early 1970s a revised picture of literacy has developed in the scientific literature. This revised picture challenges the standard portrayal of a deterministic linkage between literacy and modernisation, industrialisation, democracy, and intellectual tradition. Furthermore, such a view portrays literacy practices in society as being inextricably bound to the ideological power structures in society.

The following research apparatus is available for the reconstruction of the history of literacy in South Africa: census data; school enrolment statistics; signatures in marriage registers; deeds of property transfers; legal documents (wills, contracts, etc.) and petitions; indications of literacy in official documents (official diaries, estate inventories, auction rolls, reports of court proceedings; Constitutions and Acts); travel journals; contents and circulation figures of newspapers and the extent of library services.

Utilising mainly census data, supplemented by a few marriage registers, and the consultation of secondary sources (completed research), the following outline of the history of literacy can be sketched: From 1652 to 1910 literacy levels amongst adults in the Cape Colony have increased from about 50% to virtually universal literacy in the case of whites, and in the case of blacks, Khoisan and Malay, from point naught to 6.4%; 8.0% and 23.7%, respectively. A degree of almost universal adult literacy seems to have been reached by whites in Natal since their occupancy of this area in the early nineteenth century. It is highly unlikely that any significant rates of literacy had occurred among the Indian immigrants who immigrated to Natal since 1860. By 1904 adult literacy amongst this sector of the population of Natal stood at 14.9%. No census data are available as to the literacy levels of blacks in nineteenth century Natal.

Virtually universal adult literacy appears to have occurred among whites of the Orange Free State and the Zuid-Afrikaansche Republiek since their arrival there by the mid-nineteenth century. No census data are available on literacy levels amongst other sectors of the population of the Orange Free State in the nineteenth century. A census was never conducted in the Zuid-Afrikaansche Republiek as a whole. An 1896 census in Johannesburg, however, gives the literacy levels for the various population groups as follows: whites: 96.6%; Indians and Chinese: 43.3%; coloured: 41.2%; Malayan: 31.3%; and blacks: 6.5%.

Since the formation of the Union of South Africa in 1910 the aggregate adult literacy rose marginally from 50.5% in 1911 to 54.3% in 1960; whence it increased rapidly to 80.7% in 1996. Adult literacy among whites was already high in 1911: 88.9%; and rose even further to 99.8% in 1996. Between 1911 and 1960 the Indian and coloured population sectors went through the transition from élite to mass literacy, and after another decade reached the point of virtually universal adult literacy. Literacy among black adults grew from 21.7% in 1911 to 37.7% in 1960, after which it increased rapidly to the point where after three decades this sector of the population has also reached the stage of mass literacy (latest figure 75.7%).

Using international focal points of research on the history of literacy, the following recommendations are made for further research on the history of the alphabetisation of the South African population, utilising the identified research apparatus:

- continued research completing the depiction of the dynamics/progress in the literacy of the South African population: aggregate as well as its intra-national constituent categories — gender, race, age-group, rural–urban, socio-economic, and geographical;
- the investigation of the societal causes/determinants/correlates of literacy, including the relationship between literacy and school attendance; the relationship between years of school education and literacy retention; and informal literacy diffusion;
- research on the consequences/relationship between literacy and industrialisation, economic growth, modernisation, cognitive development, the growth of political consciousness, and cultural development;
- abstraction (from the results of research on the above) of guidelines for combating still existing illiteracy;
- research on **what** people read at various times in history;
- integrating the results of research on the above into the international edifice of knowledge on literacy history; and
- the study of literacy in South Africa from the perspective of the other sub-disciplines of education. Only then can history of education research on literacy make its full potential contribution in eradicating the remaining illiteracy in South Africa.

Verwysings

- Arnove RF 1987. The 1980 Nicaraguan national literacy crusade. In: Arnove RF & Graff HJ (eds). *National literacy campaigns: Historical and comparative perspectives*. New York: Plenum.
- Arnove RF & Graff HJ (eds) 1987. *National literacy campaigns: Historical and comparative perspectives*. New York: Plenum.
- Barzun J 1970. The centrality of reading. In: Cox CB & Dyson AE (eds). *The Black Paper on Education*. London: David Poynter.
- Bhana S & Brain JB 1990. *Setting down roots: Indian migrants in South Africa: 1860-1911*. Johannesburg: Witwatersrand University Press.
- Bhana S & Pachai B (eds) 1984. *A documentary history of Indian South Africans*. Cape Town: David Philip.
- Bhola HS 1994. *A source book for literacy work: Perspective from the grassroots*. London: Jessica Kingsley.
- Biewenga A 1996. Alfabetisering aan de Kaap de Goede Hoop omstreeks 1700. *Tydskrif vir Afrikaans en Nederlands*, 3:1-8.
- Blakemore K & Cooksey BA 1980. *A Sociology of Education for Africa*. London: George Allen & Unwin.
- Block R 1994. *Der Alphabetisierungsverlauf im Preußen des 19. Jahrhunderts: Quantitative Explorationen aus bildungshistorischer Perspektive*. Frankfurt-am-Main: Peter Lang.
- Boëseken AJ 1971. *Avontuur in die vreemde: Die verhaal van Jan van Riebeeck*. Kaapstad: Tafelberg.
- Cárceles G 1990. World literacy prospects at the turn of the century: Is the objective of literacy for all by the year 2000 statistically plausible? *Comparative Education Review*, 34:4-20.
- Cipolla CM 1969. *Literacy and development in the west*. Hammondsworth: Penguin.
- Coetzee JC (red.) 1958. *Onderwys in Suid-Afrika: 1652-1860*. Pretoria: JL van Schaik.
- Coombs PH 1985. *The world crisis in education: The view from the eighties*. New York: Oxford University Press.
- Copperman P 1978. *The literacy hoax: The decline of reading, writing and learning in the public schools and what we can do about it*. New York: William Morrow.
- Curtis B 1990. Some recent work on the history of literacy in Canada. *History of Education Quarterly*, 30:613-624.
- Davenport TRH 1991. *South Africa: A modern history*. London: Macmillan.
- De Gabriel N 1998. Literacy, age, period and cohort in Spain. *Paedagogica Historica*, 34:28-62.
- De Wet GC 1981. *Die vryliede en vryswartes in die Kaapse Nedersetting: 1657-1707*. Kaapstad: Historiese Publikasie-Vereniging.
- Elley WB (ed.) 1994. *The IEA-study of reading literacy: achievement and instruction in thirty-two school systems*. Oxford: Pergamon.
- Ellis CS 1980. *Die bevordering van geletterdheid in Suid-Afrika: Getalle en verspreiding van Swart volwasse geletterdes*. Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.
- Ellis CS 1987. *Literacy statistics in the RSA 1980*. Pretoria: Human Sciences Research Council.
- Frago AV 1990. The history of literacy in Spain: evolution, traits, and questions. *History of Education Quarterly*, 30:573-599.
- Goody J 1977. *The domestication of the savage mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goody J & Watt I 1977. The consequences of literacy. In: Karabel J & Hahey AH (eds). *Power and ideology in education*. New York: Oxford University Press.
- Graff HJ 1987. *The legacies of literacy: Continuities and contradictions in western culture and society*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hamman MJ (Genealogiese Vereniging van Suid-Afrika) 1999. Persoonlike mededeling aan skrywer.
- Hartshorne K 1992. *Crisis and challenge: Black education 1910-1990*. Oxford: Oxford University Press.
- Kallaway P (ed.) 1984. *Apartheid and education: The education of black South Africans*. Johannesburg: Ravan.
- King KJ 1973. *Other schools and ours: Comparative studies for today*. London: Holt, Rinehart & Winston.
- Laquer TW 1983. Toward a cultural ecology of literacy in England, 1600-1850. In: Resnick DP (ed.). *Literacy in historical perspective*. Washington: Library of the Congress.
- Leiner M 1987. The 1961 national Cuban literacy campaign. In: Arnove, RF & Graff HJ (eds). *National literacy campaigns: Historical and comparative perspectives*. New York: Plenum.
- Malherbe EG 1925. *Education in South Africa, volume I: 1652-1922*. Cape Town and Johannesburg: Juta & Co.
- Marshall J 1990. Literacy and people's power in a Mozambican factory. *Comparative Education Review*, 34:61-83.
- Marshall J 1993. *Literacy, power and democracy in Mozambique: The governance of learning from colonization to the present*. Boulder: Westview Press.
- Matabane SM 1990. Developing a campaign to eliminate illiteracy. In: Nkomo M (ed.). *Pedagogy of domination: Toward a democratic education in South Africa*. Trenton NJ: Africa World Press.
- Mironov B 1991. The development of literacy in Russia and the USSR from the tenth to the twentieth centuries. *History of Education Quarterly*, 31:229-252.
- Monaghan EJ 1990. 'She loved to read in good books': Literacy and the Indians of Martha's vineyard, 1643-1725. *History of Education Quarterly*, 30:493-521.
- Muller CFJ 1975. *500 Jaar Suid-Afrikaanse geskiedenis*. Pretoria: Academica.
- Naidu E 1999. Asmal's action plan to bolster education. *The Star*, 28 July:9.
- Nkomo M (ed.) 1990. *Pedagogy of domination: Toward a democratic education in South Africa*. Trenton NJ: Africa World Press.
- Ogbu JU 1983. Literacy and schooling in subordinate cultures: The case of Black Americans. In: Resnick DP (ed.). *Literacy in historical perspective*. Washington: Library of the Congress.
- Potgieter De W 2001. Skotvrye boewe te wyte aan onopgeleide polisie. *Rapport*, 23 Februarie:6.
- Resnick DP (ed.) 1983. *Literacy in historical perspective*. Washington: Library of the Congress.
- Resnick DP & Gilchrist JA 1990. Literacy development: A laboratory for social history. *History of Education Quarterly*, 30:667-672.
- Rubinger R 1990. From 'dark corners' into 'the light': Literacy studies in modern Japan. *History of Education Quarterly*, 30:601-613.
- Statistics South Africa (undated). *1996 Census in brief*. Pretoria: Government Printer.
- Stevens EW 1990. Technology, literacy and early industrial expansion in the United States. *History of Education Quarterly*, 30:523-544.
- Stone L 1969. Literacy and education in England: 1640-1990. *Past and Present*, 42:69-139.
- Street BV (ed.) 1993. *Cross-cultural approaches to literacy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trew artha GT 1969. *A geography of population: world patterns*. New York: John Wiley & Sons.
- UNESCO 1999. *'99 Statistical Yearbook*. Paris: UNESCO.
- Unsicher J 1987. Tanzania's literacy campaign in historical-structural perspective. In: Arnove RF & Graff HJ (eds). *National literacy campaigns: history and comparative perspectives*. New York: Plenum.
- Van der Woude AM 1980. Onderwys en opvoeding. In: Blok DB (red.). *Algemene geschiedenis der Nederlande, deel VIII*. Haarlem: Fibula-Van Dishoek.
- Van Niekerk EJ 2001. The impact of reformed books on the educational philosophy of the early Dutch colonists (1652-1795): a preliminary overview. *South African Journal of Education*, 21:146-152.
- Venezky RL 1990. Books, readers and society. *History of Education Quarterly*, 30:645-656.
- Wagner DA 1990. Literacy assessment in the Third World: An overview and proposed schema for survey use. *Comparative Education Review*, 34:112-138.
- Wagner DA (ed.) 1992. *International yearbook of education, volume XLIII-1991. Literacy: Developing the future*. Paris: UNESCO.
- Welsh F 1998. *A history of South Africa*. London: Harper Collins.
- Winchester I 1990. The standard picture of literacy and its critics. *Comparative*

Education Review, 34:21-40.

- Wolhuter CC 1993. Gelyke onderwysgeleenthede met besondere verwysing na die implikasies daarvan vir onderwysvoorsiening in die RSA. DEd-tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Wolhuter CC 1994. Vergelykende perspektief op Vergelykende Opvoedkunde in Suid-Afrika. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Opvoedkunde*, 14:155-159.
- Wolhuter CC 1996. Historiografie van die Suid-Afrikaanse onderwysgeskiedenis soos beskou vanuit 'n histories-opvoedkundige perspektief. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Opvoedkunde*, 16:180-185.
- Wolhuter CC 2000. Fokuspunte in die internasionale Historiese Opvoedkunde navorsing. Referaat gelewer by jaarlikse kongres van die Opvoedkunde Vereniging van Suid-Afrika, Unversiteit van Oranje Vrystaat, Bloemfontein.
- Worden N 1985. *Slavery in Dutch South Africa*. Cambridge: Cambridge University Press.

Addendum: Geskiedenis van geletterdheid in Suid-Afrika

Metode van meting van volwassenegeletterdheid in sensusse
Verklaring vir interpretasie van Tabel 1.

Kaapkolonie

1865 sensus

Gee net totale getalle persone geletterd, dus nie net getal volwassenes nie. By berekening van persentasie in tabel is getal persone geletterd gedeel deur totale bevolking ouer as vyf jaar. Op dié tyd is die Kaapkolonie uit die volgende distrikte bestaan: Kaapstad, Robben-Eiland, Kaapstad-distrik, Stellenbosch, Paarl, Malmesbury, Piketberg, Clanwilliam, Namakwaland, Calvinia, Tulbagh, Worcester, Fraserburg, Victoria-Wes, Beaufort, Prince Albert, Caledon, Bredasdorp, Robertson, Swellendam, Riversdal, Mosselbaai, George, Oudtshoorn, Knysna, Humansdorp, Uitenhage en Alexandrië, Port-Elizabeth, Bedford, Somerset, Cradock, Graaff-Reinet, Murraysburg, Richmond, Hopetown, Colesberg en Middelburg, Albert, Queenstown en Aliwal Noord.

1875 sensus

Rou sensusdata en berekening van volwassene geletterdheids-persentasies soos met 1865 sensus. Nuwe sensusdistrikte (sedert vorige sensus — 1865 — bygevoeg): Wodehouse, King Williams Town, Oos-Londen.

1891 sensus

Die sensus gee die persentasie van die bevolking 5 jaar en ouer wat geletterd is. Nuwe sensusdistrikte: Griekwaland-Wes (geannekseer 1880): Barkly-Wes, Hay, Herbert, Kimberley en die sogenaamde Naturelle Gebiede ("Native Territories") geannekseer sedert 1875: Maclear, Matatiele, Mt. Ayliff, Mt. Currie, Mt. Fletcher, Mt. Frere, Qumbu, Tsolo, Umzimkulu.

1904 sensus

Die sensus gee die persentasie van die bevolking 15 jaar en ouer wat geletterd is.

Natal

1904 sensus

Blanke geletterdheid: persentasie van bevolking 15 jaar en ouer, wat kan lees en skryf. Indiër en kleurlinggeletterdheid: persentasie van bevolking 5 jaar en ouer wat kan lees en skryf.

Transvaal

1896 sensus

Johannesburg: geletterdheid 15 jaar en ouer.

Vrystaat

1880 sensus

Bevolking 7 jaar en ouer, wat kan lees en skryf.

1890 sensus

Bevolking ouer as 7 jaar, wat kan lees en skryf.

Suid-Afrika

1911 sensus

Bevolking 5 jaar en ouer wat kan lees en skryf.

1918 sensus

Bevolking 7 jaar en ouer wat kan lees en skryf.

1922 sensus

Persentasie van bevolking 7 jaar en ouer wat geletterd is.

1946 sensus

Persentasie van bevolking 20 jaar en ouer wat geletterd is.

1951 sensus

Persentasie van bevolking 10 jaar en ouer wat geletterd is.

1960 sensus

Bevolking 15 jaar en ouer wat geen skoolonderrig ontvang het nie.

1970 sensus

Bevolking 20 jaar en ouer wat geen skoolonderrig ontvang het nie. Swart komponent syfer deur Ellis uit 1970 sensusstatistiek bepaal. Bevolking 10 jaar en ouer wat geletterd is.

1980 sensus

Bevolking 15 jaar en ouer geletterd. Dié statistiek is nie gepubliseer nie, maar is bereken deur Ellis (1987:6) gebaseer op 'n vyfpersentstreekproef. Transkei, Bophuthatswana en Venda was nie by die sensus ingesluit nie.

1986 sensus

Bevolking 20 jaar en ouer wat geen skoolonderrig ontvang het nie. Transkei, Bophuthatswana, Venda en Ciskei nie by sensus ingesluit nie.

1991 sensus

Geletterdheid: 15 jaar en ouer.

1996 sensus

Bevolking 20 jaar en ouer wat geen skoolonderrig ontvang het nie.

Verwysings van sensusstatistiek in Tabel 1

Kaapkolonie:

- Cape Colony 1865. *Census of the Cape of Good Hope 1865*. Cape Town: Saul Solomon and Company.
- Cape Colony 1877. *Results of a census of the Colony of the Cape of Good Hope taken on the night of Sunday, the 7th March 1875*. Cape Town: Saul Solomon and Company.
- Cape Colony 1892. *Results of a census of the Colony of the Cape of Good Hope on the night of Sunday, 5th April 1891*. Cape Town: Richards and Sons.
- Cape Colony 1905. *Results of a census of the Colony of the Cape of Good Hope on the night of Sunday, 17th April 1905*. Cape Town: Government Press.

Natal:

- Davis P and Sons 1905. *Census of the Colony of Natal. 1 April 1904*. Pietermaritzburg: P Davis and Sons.

Oranje Vrystaat:

- Borckenhagen C 1881. *Census van den Oranje Vrijstaat opgenomen op 31 Maart 1880*. np: Kantore van de OVS Nieuwsblad Maatschappij.
- Borckenhagen C. *Census 1890*. Kantore van de OVS Nieuwsblad Maatschappij.

Zuid-Afrikaansche Republiek:

- Johannesburg Gezondheids Comité 1896. *Census, 15 July 1896*. Johannesburg: Johannesburg Gezondheids Comité.

Suid-Afrika:

- Union of South Africa 1911. *Census of the Union of South Africa 1911 Report*. Pretoria: Government Printer.
- Unie van Zuid-Afrika 1918. *Statistieken van de bevolking*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Union of South Africa 1922. *Third Census of the Union of South Africa enumerated 3rd May 1922*. Pretoria: Government Printing and stationery Office.
- Unie van Suid-Afrika 1953. *Sensus van die bevolking van die Unie van Suid-Afrika, opgeneem 7 Mei 1946, boekdeel IV. Tale en geletterdheid*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Unie van Suid-Afrika. *Bevolkingsensus 8 Mei 1951. Boekdeel VI. Tale en geletterdheid*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Republiek van Suid-Afrika (Buro vir Statistiek) 1966. *Bevolkingsensus 6 September 1960, boekdeel 2.4: Onderwys*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Republiek van Suid-Afrika (Departement van Statistiek) 1976. *Bevolkingsensus 1970. Onderwyspeil, verslag 02-05-07*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Sentrale Statistiekdiens 1986. *Bevolkingsensus. Verslag no. 02-85-06*. Pretoria: Sentrale Statistiekdiens.
- Sentrale Statistiekdiens 1997. *1991 Sensus*. Pretoria: Sentrale Statistiekdiens.
- Statistics SA 1998. *Census in brief*. Pretoria: Statistics SA.